

BALKAN COĞRAFYASINDA HALK ŞAIRLİĞİ VE “GUSLARI”LIK GELENEĞİ

Okan Alay

■ Balkan Coğrafyasında Halk Şairliği / Guslarilik

Balkanlar ve Trakya coğrafyasında birçok sözel değer, halk kültürü ögesi vardır. Bunlardan biri de sözlü kültürün, halk şairliği geleneğinin bu coğrafyadaki özgün temsilcisi olan *guslari*'liktir. Homerci halk şairleri olarak da bilinen guslariler, Avrupa kültüründe sözlü edebiyat dönemine ait önemli destanları icra eden sözlü gelenek temsilcileridir.

Guslarilik geleneği öncesinde ise eski Yunanlılarda *rhapsodos* adıyla bilinen, ezgi ve söz ustası olarak şehir şehir gezip oradaki topluluklara icrada bulunan sözlü kültür temsilcileri vardı. Homeros, bu söz ustalarının en ünlülerinden biri olarak destan anlatıcılığı niteliğiyle kendinden sonraki birçok şairi de etkilemiştir.¹ Öyle ki onun adıyla anılan destan anlatıcıları, halk şairleri artık Yunanistan ve Balkan coğrafyasında Homeros şairleri / ozanları olarak bilinmeye başlar. Rhapsodoslar, bu anlamda guslari ve Homeros şairliği geleneğinde önemli bir yere sahiptir.

Balkan coğrafyasında Sırp, Boşnak, Hırvat, Bulgar, Makedon, Yunanlılar, Pomaklar, Roman gibi birçok halkta güçlü bir sözlü gelenek birikimi vardır. Balkan coğrafyasındaki halk şairleri, kendi yerel değerlerini mitolojik dönem ve Balkan sözlü geleneği birikimi üzerine inşa ederek sözlü kültür değerlerini toplumsal belleğe işlerler. Söz gelimi eski Yunan kültürünün en önemli kültürel değerlerinden olan Homeros'çu destan, ilk hâliyle sözlü kültürün bir ürünü olduğu için nitelik ve anlam değişikliği yaşamadan

1 Bk. Andrew Dalby, *Homeros'u Yeniden Keşfetmek*, (Çev.: Hakan Keser), Alfa Yayınları, 2018.

metin biçiminde korunamaz.² Yazıya geçmiş metinler hâlindeki *İlyada* ve *Odesa*; dinsel bir etkinlik sırasında ezberden söylenen gerçek bir yorumun yazıya aktarımı değil, törenlerde söylenmek üzere yazılı bir metnin ortaya çıkarılabilmesi için halk şairlerinin yorumlardan oluşan bir kurgudur.

Balkan coğrafyasında, özellikle eski adıyla Yugoslavya olan sahada, 20. yüzyılın başlarındaki derleme ve incelemeleriyle dikkat çeken Amerikalı halk bilimciler Milman Parry ve Albert Lord *Sözlü Kompozisyon Teorisi*'ni ileri sürer. Bu çalışmalarında; sözlü anlatı ürünlerine, halk şairliği ve ezgili söyleme geleneğine ağırlıklı olarak Sırp ve Hırvat ekseninde değinilir.³

Parry ve Lord tarafından Homeros ve Balkan öyküleri üzerine yapılan çalışmada şu nokta vurgulanmaktadır: “Sözü kullanan halk şairi, şarkılarını sözlü olarak ezberler, onları sözle besteler ve diğerlerine sözlü olarak aktarır.”⁴

Goody ve Ong gibi önemli antropologlar, Balkan sözlü geleneği ve Homeros halk şairleri konusunda Lord’un görüşleriyle paralel bir yaklaşımla ozanların ezber ve belleğe işleyiş sürecine dair şu saptamayı yaparlar:⁵ Halk şairi ise metin ya da metinsel bir çerçeveye ilgilenmez. Dinlemiş olduğu öykünün kendi öykü konu ve kalıp dağarcığına sinmesi, öyküyle yakınlık kurması için zaman gereklidir. Bu süreçte halk şairi şarkıyı anımsayıp tekrar söylerken şarkının dize ölçüsünü öbür şairin anlatı biçiminden, okuryazar kültürü anlamında ezberlemez çünkü dinlemiş olduğu şarkıyı kendi diline, anlatım tarzına aktarmak için derince düşünürken şarkının ilk şekli bir daha geri gelmemek üzere yok olmuştur. Artık şairin belleğinde biçim ve içerik bağlamında, onun yeteneğinin yansıması olan hikâyeler-şarkılar, konu dağarcığı ve kalıp hazinesine göre dilden sözlü bir icra ile aktarılacak şekilde yazatılır.

Halk hikâyeleri, masallar konusunda özellikle Fransız halk hikâyelerinin yanı sıra İngiliz ve Alman anlatıları üzerinde çalışan Robert Darnton, Kelt halk şairleri gibi guslarilerin de sözlü kültürde etkin olduğunu belirtir.⁶ Yugoslavya coğrafyasında *İlyada* kadar uzun halk destanları guslariler

2 Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür, Sözlün Teknolojileşmesi*, (Çev.: Sema Postacıoğlu Banon), Metis Yayınları, 1. bs., 1995, s. 30-31.

3 Aktaran: Özkul Çobanoğlu, “Sözlü Kompozisyon Teorisi ve Günümüz Halkbilimi Çalışmalarındaki Yeri”, *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, (Ed.: M. Özasan ve Ö. Çobanoğlu), Ankara 1998.

4 Jack Goody, *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi*, (Çev.: K. Değirmenci), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2001, s. 37.

5 Jack Goody, *age.*, 2001, s. 37; Walter J. Ong, *age.*, 1995, s. 77-79.

6 Robert Darnton, *The Great Cat Massacre and Other Episod in French Cultural History*, Basic Books, New York 1984, s. 19-20.

tarafından kuşaktan kuşağa aktarılırken okuryazar olmayan köylüler bu ozanlar aracılığıyla destan ve halk hikâyelerini kültürel belleklerinde koruyup yaşatırlar.

Güney ve Kuzey Slavları arasında destancıların destanlarını icra ederken kendilerine eşlik eden ve sadece bu amaçla kullanılan “*gusle*” adlı musiki aletidir. *Guslari* ise gusle ile ezgili şiirler, anlatılar icra eden kişidir, halk şairidir.⁷ Gusle; “bir veya iki at kılından yapılmış tele sahiptir.”⁸

Bu konuda çalışmaları olan halk bilimci Özkul Çobanoğlu ozan-baksı Türk kültürel katmanının, Osmanlı Türkleriyle birlikte Anadolu üzerinden Balkanlara ve Orta Avrupa’ya yayıldığını söyler. *Tekke-tasavvuf tarzı* ile *ordu şairlerinin* ve özellikle de 16. yüzyıldan itibaren bir Türk ve Müslüman kuru- rumu olarak ortaya çıkan *kahvehanelerin* guslariiliğin ve özellikle de Boşnak âşık tarzı edebiyat geleneğinin şekillenmesinde yadsınamaz rolü olduğunu belirtir.⁹

Her iki âşıklık geleneği, âşıkların icra esnasındaki anlatma tavırları bakımından benzerlikler taşıdığı ve Boşnak Âşıkların da Anadolu âşıkları gibi destanları; “*Her yarım veya bir saatte bir ara vererek...*”¹⁰ seslendirdikleri görülmektedir.

Balkan sahasına dair bir başka önemli sosyal bilimci olan John Miles Foley çalışmalarında, Balkanlarda özellikle Slav coğrafyasında Milman Parry ve Albert Lord’un 1933- 1935 yıllarında Sırp ve Hırvat guslarilerden destanlar derleyerek onların Homer şiirleriyle olan ilintisini irdeler. Bu bağlamda söz konusu destanların gittikçe kısaltıldıklarını, ayrıca stil ve üslup bakımından Homer’in destanları ile mukayese edilemeyecek durumda olduğunu belirtirler, fakat 1500 destan metninin büyük bir çoğunluğunu Müslüman Boşnak guslarilerden derledikleri bilinir.¹¹

Çekoslavakya Prag Üniversitesi, Slav çalışmaları ve halkbilimi Profesörü Matija Murko destancı olarak tanımladığı halk şairlerinin; *tamburika* veya

7 Bk. Albert Lord, “Central Asiatic and Balkan Epic.”, *Fragen der mongolischen Heldendichtung*. IV. Asiasitische Forschungen, 101, Wiesbaden, Ed.: W. Heissing, Yeni Basımı, Epic Singers and Oral Tradition. A. Lord, New York: Ithaca 1991, s. 211-244. (Çev.: Metin Ekici “Orta-Asya ve Balkan Destanları Arasındaki İlişkiler”, *Türk Kültüründe Nevruz*, [Haz.: Sadık K. Tural], AKM Yay., Ankara 1995, s. 273-308.)

8 Matija Murko, “The Singers and Their Epic Songs.”, *Oral-Formulaic Theory*, (Ed.: J. M. Foles.), Garland Publishing, New York 1990 [1929], s. 11.

9 Özkul Çobanoğlu, “Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Boşnak Âşık (Gusları) Tarzı Şiir Geleneği Arasında Ortaklıklar Üzerine Tespitler”, *Milli Folklor*, Yıl: 10, S 39, 1998, s. 11-12.

10 Matija Murko, *age.*, 1990, s. 14.

11 John Miles Foley, *The Theory of Oral Composition History and Methodology*, Indiana University Press, Bloomington 1988, s. 32.

gusle ile ezgili şiirler söylediklerini ifade ederek sözlü icra geleneklerine dair bilgiler aktarır. Osmanlılar döneminde Balkanlarda guslarilerin Türk kahvelerinde genellikle kışın, özellikle de Ramazan ayında sanatlarını icra ettiklerini ve bir kısmı Hristiyan olsa da çoğunlukla Müslüman olduklarını söyleyerek; âşık fasıllarını, toplanma ve icra biçimlerinin kahramanlık, aşk, özlem, yurt gibi birçok konuya değindiklerini ayrıca belirtir.¹² Söz konusu ettiği fasıllar, dinletiler tıpkı Anadolu sahası âşıklık geleneğini andırır.

Boşnak âşıklar tarafından kullanılmakta olan enstrüman ise yine bir Türk sazı olan tambura ve Arnavutların kullandığı çifttelli'dir. Yunanlıların kullandığı ise *ikitelli*'den muharref *kitellis*'tir. Bu enstrümanların Balkanlara geçişi ise Osmanlı Türklerinin veya Balkanlardaki ikinci Türk kültürel katmanının ürünü olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Boşnaklar başta olmak üzere Slav coğrafyasında ayrıca *balgama*, *saz*, *tambur tel*, *saz teli* gibi aksamalar da Türkçe kelimelerle karşılaşılması Türk saz şiiri ve âşıklık geleneğinin Balkanlardaki yansımaları örneklemiştir.¹³

Guslariler daha önceki bölümde belirtildiği üzere Homeros destanlarını icra ettikleri gibi ait oldukları toplumun birçok geleneksel ezgisini de icra ederler. Bu anlamda Boşnakların "sevdalinka", "aşıklık" gibi şiir / ezgi türleri ve Pomakların, diğer Slav toplumların halk kültüründe yeri olan şiir ve ezginin iç içe olduğu halk şiiri/müziği türü "pesna"lar da ayrıca dikkat çeken türlerdir.

Sonuç

Balkan coğrafyasının kadim bir geleneği olarak guslarilik, dünyanın pek çok bölgesindeki toplumların kültürlerine koşturarak şekillenen sözlü gelenekler gibi, bu coğrafyada da kendine özgü özellikleri olmakla birlikte iletişim içinde olduğu toplum ve kültürlerin etkisiyle önemli bir ozanlık geleneği olarak varlık göstermiştir. Söz konusu coğrafyadaki toplumların sözlü kültüründe önemli bir zenginlik olarak yerini almıştır.

12 Matija Murko, "The Singers and Their Epic Songs.", *Oral-Formulaic Theory*, (Ed.: J. M. Foles.), Garland Publishing, New York 1990 [1929], 1990, s. 12-18.

13 Özkul Çobanoğlu, "Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Boşnak Âşık (Gusları) Tarzı Şiir Geleneği Arasında Ortaklıklar Üzerine Tespitler", *Milli Folklor*, Yıl: 10, S 39, 1998, s. 18-20.

Kaynakça

- Çobanoğlu, Özkul, "Sözlü Kompozisyon Teorisi ve Günümüz Halkbilimi Çalışmalarındaki Yeri", *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, (Ed.: M. Özaslan ve Ö. Çobanoğlu), Ankara 1998.
- , "Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Boşnak Âşık (Gusları) Tarzı Şiir Geleneği Arasında Ortaklıklar Üzerine Tespitler", *Milli Folklor*, Yıl: 10, S 39, 1998, s. 11-12.
- Dalby, Andrew, *Homeros'u Yeniden Keşfetmek*, (Çev.: Hakan Keser), Alfa Yayınları, 2018.
- Darnton, Robert, *The Great Cat Massacre and Other Episod in French Cultural History*, Basic Books, New York 1984, s. 19-20.
- Foley, John Miles, *The Theory of Oral Composition History and Methodology*, Indiana University Press, Bloomington 1988, s.32.
- Goody, Jack, *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi*, (Çev.: K. Değirmenci), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2001, s. 37.
- Lord, Albert. "Central Asiatic and Balkan Epic.", *Fragen der mongolischen Heldendichtung*, IV. Asiasitische Forschungen, 101, Wiesbaden, Ed.: W. Heissing, Yeni Basımı, Epic Singers and Oral Tradition. A. Lord, New York: Ithaca 1991, s. 211-244.
- Murko, Matija. "The Singers and Their Epic Songs.", *Oral-Formulaic Theory*, (Ed.: J. M. Foles.), Garland Publishing, New York 1990 [1929], s. 11.
- Ong, Walter J., *Sözlü ve Yazılı Kültür, Sözüün Teknolojileşmesi*, (Çev.: Sema Postacıoğlu Banon), 1. Bs., Metis Yayınları, 1995, s. 30-31.